

Barabás Miklós: Balassa János portréja

2014-ben ünnepeltük a legnagyobb magyar sebész, egyben az egyetemes orvostörténet egyik legnagyobb alakja, Balassa János születésének kétszázadik évfordulóját. Megismételhetetlenül sikeres, egy teljes szakma fejlődését meghatározó és a magyar tudományosság egésze szempontjából is kiemelkedő jelentőségű életútja időtlenül érvényes tanulságokkal szolgál. Nem véletlen tehát, hogy születésnapja sok évtizede, hagyományosan ünnep a magyar sebészek és a magyar sebészet életében. A kerek évfordulón azonban a szokottnál is ünnepélyesebb körülmények között és a megszokottól eltérő módon emlékeztünk hivatásunk kivételes nagyságú és jelentőségű alakjára. Ehhez kapcsolódóan zajlott Balassa János Barabás Miklós által 1867-ben vagy 1868-ban festett, és az I. sz. Sebészeti Klinika igazgatói irodáját díszítő monumentális portréjának – II. Világháborús sérülése óta esedékes – szakszerű restaurálása is. (A restaurálás ötlete a Klinika hivatalban lévő igazgatójában vetődött fel; költségeit is ő finanszírozta.) A laikus szemlélőt is azonnal lenyűgöző alkotás értékesebb „megfejtését” segítő pedig fel a festő monográfusát a kép művészettörténeti elemzésére.

A Balassa-sír megkoszorúzásától az emlékülésig ívelő, egész napos megemlékezésről a Magyar Sebészet folyóiratban (2015;68(2):31-42.) található részletes beszámoló.

A restaurált portré bemutatására, az ahhoz kapcsolódó szakmai előadásokra, valamint a bicentenáriumi megemlékezésre a Magyar Tudományos Akadémia Dísztermében 2014. május 15-én, a Magyar Sebész Társaság az évi Balassa-napján került sor. A következő oldalakon az ekkor elhangzott előadások szerkesztett változatait olvashatják.

Dr. Harsányi László

Érdekeségek Balassa János portréjának restaurálásáról

Országh Borbála okleveles festő-restaurátor művész

A Semmelweis Egyetem I. számú Sebészeti klinikájának igazgatói szobáját díszítő, kvalitásában és méreteiben is kiemelkedő műalkotás restaurálására 2014 januárjában került sor. A festmény Harsányi László professzor megbízásából került Molnár Erika restaurátor kolléganőm műtermébe, ahol körülbelül öt hétig tartó, közös munkánk során újult meg.

A festmény rövid leírása

A Balassa Jánost ábrázoló, reprezentatív polgári portrét Barabás Miklós 1868-ban, Balassa halálának évében festette az Egyetem megbízásából. Az életnagyságú portrén a középkorú orvosprofesszor oldalról, díszes széken ülve látható, jobb karját a mellette lévő asztalra támasztja, bal keze ölében pihen. Arca félprofilból ábrázolt, de tekintete a nézőre szegeződik.

A kép minden megfestett tárgya és részlete Balassa elhivatottságára, gazdag életművére és hazaszeretetére utal. Viselete egyszerű, fekete, zsinórdíszes mente, fekete szűk nadrág és csizma. Mellén fehér-vörös-fehér csíkos szalag utal szerényen a Lipót-rend lovagkeresztje kitüntetésre. Mellényzsebéből óralánc lóg ki, ölében nyugvó bal kezén két dísztelen aranygyűrű látható, gyűrűs- és kisujján. Az asztalon, keze mellett könyvek halma és az Orvosi Hetilap egy példánya, aminek megalapítását maga kezdeményezte 1857-ben. Széke mellett a földön pedig nyitva heverő orvosi képes album, valószínűleg az általa írt „Képző műtétek” (Pest, 1867) vagy az „Új műtét módozata az orrképzés körül” (Pest, 1863) egyik példánya. A kép háttérében, baloldalon üveges könyv kabinet áll.

Barabás Miklós fényképész is volt egyben, fotó műterme jellegzetességei és bútorai több, általa készített portrén - fényképen és festményen egyaránt - visszaköszönnek. Barabás szerintünk ebben az esetben is használt fotót Balassa portréjának megfestéséhez, mert a festmény háttéréül szolgáló szoba részletei: pilaszterrel osztott fal, bársony-brokát függöny és a fényesre lakkozott mintás parketta, mind megjelennek másokról készített fényképein is.

A festmény állapota átvételkor és a fotótechnikai vizsgálatok eredménye

Első lépésben, minden beavatkozást megelőzve, igyekeztünk minél többet megtudni a festmény anyagairól, állapotáról és történetéről. Már az első megfigyelések alapján felfedeztük, hogy a festmény megsérülhetett a múltban, és korábban már restaurálták is, de mint sok más esetben, most sem állt rendelkezésünkre semmilyen írásos vagy fényképes dokumentáció, ami ezeket a régebbi beavatkozásokat leírta volna.

A kép állapota a restaurálás előtt.

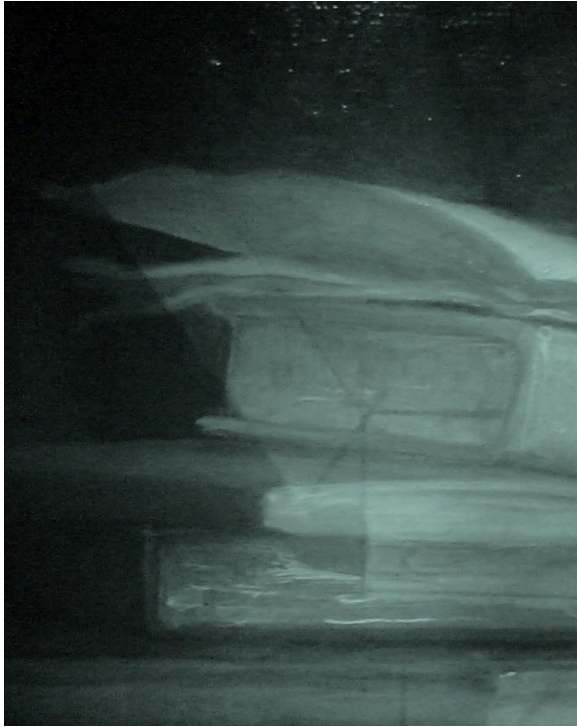
A festmény éleit enyves papírszalag fedte, ami a korábbi restaurálásra utal, és mikor megbontottuk ezt a papírszalagot, akkor fedeztük fel, hogy a festményt korábban dublították. A dublázás során a vászon hordozót hátulról egy új vászon felragasztásával erősítik meg. Erre általában akkor van szükség, ha az eredeti vászon annyira elöregedett vagy szakadozott, hogy már nem bírja el a festményt. A dublívászon felragasztásához régebben bőrenyvet vagy csirizt használtak, de előfordult viaszos-gyantás ragasztó is. Ezt a festményt keményítő (csirizes) ragasztóval ragasztották fel egy új vászonra és a két vászon réteg közé vékony papírt is fektettek. Ez a régi megerősítés talán nem feltétlenül indokolt, de a mai napig jó állapotban van, nem vált el, nem hólyagos, így úgy döntöttünk ezt az egységet nem bontjuk meg.

A keresztmervítőkkel erősített vakkeret - amire a vászon fel van feszítve - ép és ékelhető, cseréje nem szükségszerű, de sajnos most már nem tudjuk megállapítani, hogy ez az eredeti vakráma, vagy a korábbi restaurálás során esetleg lecserélték? A dublázás miatt az eredeti vászon sem vizsgálható, csak azt tudjuk megállapítani, hogy a festmény nagy mérete ellenére (211 cm x 152,3 cm) egy darabból van szöve.

A normál fényben történő szemrevételezés után fotótechnikai vizsgálatok segítségével sok érdekes, és elsőre nem is látható részletet tudtunk meg, mint a festmény elkészüléseinek folyamatairól, mint a korábban keletkezett sérülésekről és ezek javításairól.

A lumineszcens vizsgálat során a festményt UV fényvel világítjuk meg a természetes fény kizárása mellett. A festmény felületét fedő természetes gyanta lakkrétegek öregedésük

okán az UV sugárzás hatására egy gyenge, de jellegzetes, zöldes színű másodlagos sugárzást, lumineszcens fényt bocsátanak ki. Ezzel szemben minden későbbi ráfestés, ami elfedi ezeket a régi rétegeket, sötét foltként jelentkezik. Így válik láthatóvá minden javítás és módosítás, ami a festményre az idők folyamán rákerült. Mi is megerősítést kaptunk a korábban csak sejtett javítások helyéről, a ráfestések méretéről, így előre tudtunk a tisztítás és feltárás során előkerülő hibákról.

„Infra-könyvek”

A festményt infrakamerával is megvizsgáltuk. A festékrétegek felületét a fény infra tartományában vizsgálva megváltoznak a különböző festék pigmentek kontraszt viszonyai, és megfigyelhetőek lesznek a festékrétegek alatt lévő, széntartalmú alárajzok is. A vizsgálat során fedeztük fel, hogy Barabás a festmény elkészítésének kezdeti fázisában ceruzával szerkesztette fel a szoba és a bútorok perspektivikus rajzát. Nem találtunk szerkesztési vonalakat Balassa alakja körül, de nem találtunk semmilyen menet közbeni módosítás nyomát sem ezen a területen, így számunkra megerősítést nyert, hogy a mester biztos kézzel, de valamilyen előkép (fotó) alapján dolgozott, mikor Balassa János arcát és alakját megfestette.

Egyetlen módosítást találtunk csak: az asztalon lévő könyvek festékrétegei alatt - oda nem illő - szerkesztési vonalak utalnak rá, hogy a nagy képes anatómiai album, ami most jobb oldalt, alul, a padlón hever, a festő eredeti elképzelése szerint az asztalra került volna. Valószínűleg a kompozíció kiegyensúlyozottsága okán döntött a festőművész a változtatásról.

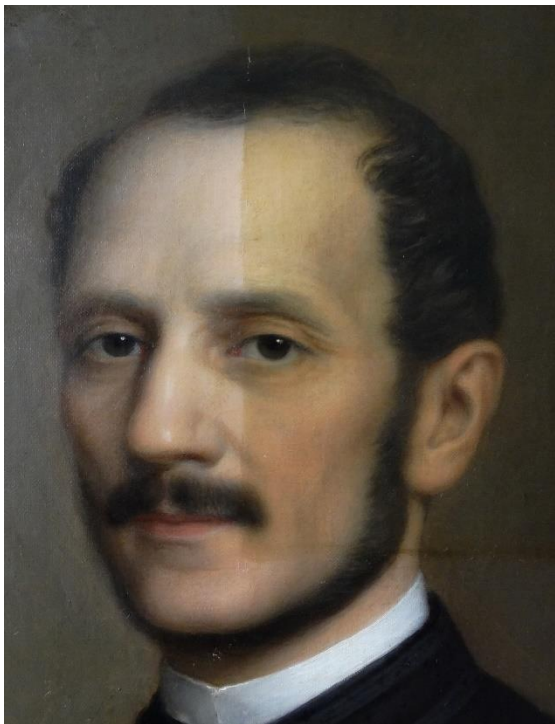

Tisztító próbák és tisztítás

A festményt átvételekor zsíros, poros szennyezőréteg fedte és az is látható volt, hogy a festményt fedő természetes gyanta lakk réteg (rétegek) az idők folyamán megrepedeznek, megsárgultak, besötétedtek.

Ez az öregedési folyamat nem árt a festménynek, de a sárgult lakk - amellet hogy esztétikailag zavaró lehet - már nem látja el azt a védő szerepet, amiért eredetileg a festmény felületére felhordták. A zsíros-poros lerakódások a levegő páratartalmát megkötik a festmény felületén és az ép lakkrétegek védelme nélkül lassú, roncsoló folyamatok alakulnak ki. A festmények tisztítása és a lakkrétegek feltárása így elsősorban nem a festmény „frissessége”, szépsége miatt fontos, hanem a festékrétegek élettartalmát hosszabbítja, és károsodását előzi meg.

Annak érdekében, hogy a legkevésbé roncsoló hatású, de hatékony tisztítószer és vegyszert használjuk a tisztítás és feltárás során, mindig tisztító-próbákat végzünk. A legkíméletesebb tisztítószerrel kezdjük (mint például desztillált víz) de különböző semleges pH-jú felületaktív anyagok, enzimes gélek állnak rendelkezésünkre. Mi végül nátrium-karbonát 7%os vizes oldatát használtuk a tisztításhoz, és a tisztítószer maradványait foltbenzines áttörléssel távolítottuk el.

A fej „feltárása”

A lakkrétegeket és a korábbi javításokat vízmentes etil-alkohollal lehetett leoldani, a felpuhult lakkot és a javítások olajfesték rétegeit szintén foltbenzinnel mostuk le. A feltárás során lett nyilvánvaló hogy a korábbi beavatkozások során a festményt nem tisztították meg, csak a szakadásokat tömítették be, és retusálták, majd a festményt újralakkozták.

Mi a feltárás során eltávolítottunk minden utólagos lakkréteget és vele az eredeti lakkréteget is. Hagytunk azonban egy kis, 3 cm-es négyzetet a festmény egy kevésbé szembeutó részén - amit „tanú-ablak”-nak hívunk - ahol nem végeztünk feltárást. Erről a területről mintát véve kutatható maradt az eredeti lakkréteg jellegzetességei: anyaga, vastagsága.

A feltárás során hét darab kisebb, egy-két centiméteres szakadást találtunk, valamint két nagyobb, kiterjedtebb sérülés is érte a festményt. A legnagyobb, tíz cm körüli, L-alakú szakadás Balassa alakjától jobbra a háttéren helyezkedik el. Ezt a nagy szakadást a korábbi restaurálás során vastag tömítőanyaggal fedték el. Az átfestések eltávolítása után ezt a vastag tömítőanyagot szikével tudtuk csak elvékonyítani vagy lepattintani a felületről.

A másik nagy sérülés a festmény alsó éle mentén keletkezett, itt körülbelül 3-4 cm magasságig szinte minden eredeti festék és alapozás réteg kipergett. Ennek a károsodásnak az oka is ismeretlen, lehetséges, hogy a festmény egy ideig a földön állt, ahol nedvesség érte az alsó élét. Sajnálatos tény hogy ezen a sérült területen helyezkedik el a művész aláírása is („Barabás M. 868”), és így a szignó egy része is kipergett.

A hiányzó betűket Barabás nevéből a korábbi restaurálás kiegészítette, mi azonban úgy döntöttünk, hogy a feliratot töredékesen hagyjuk. A festő aláírása nagyon fontos részlet a művészettörténeti kutatás számára is, és annak hitelessége csak akkor fenntartható, ha azt nem egészítjük ki.

Már a lumineszcens vizsgálat során feltűnt, hogy Balassa ruháját sok, apró, 2-3 mm-es retussal korrigálták. A feltárás során, mikor ezeket a festéseket eltávolítottuk, azt vettük észre, hogy a barnás-szürke festékrétegeket kis pontokban sötétre színezte valami. Az apró kis elszíneződéseket valamilyen penész vagy baktérium okozhatta, ilyen károsodás nagyon ritkán alakul ki festményeken. Hosszabb ideig tartó párás környezet és/vagy a dublázáshoz használt keményítő ragasztó adhatott kedvező feltételeket a gomba vagy baktérium fertőzéshez és a károsodás kialakulásához.

A vászon vasalása és a sérülések javítása

A vászonhordozó nem ereszkedett meg, csak négy sarkában alakult ki enyhe hullámosság, amit nedvesítéssel és a vakráma ékelésével korrigálni tudtunk. A nagyméretű szakadás környékén is hullámos volt az eredeti vászon, de itt az ékelés nem segített és a hátulról felragasztott dublívászon megakadályozta, hogy vasalással simítsuk ki a hullámokat. Végül enyhe nedvesítéssel és préseléssel a vásznat ki tudtuk simítani, de ez majd egy hétig tartó, lassú folyamat volt.

A festmény alsó éle mentén húzódó kipergésen és a kisebb szakadásokon is előfordult, hogy a régi tömitések túlzóak voltak, ráfedtek az eredeti festékrétegekre, így lassú, aprólékos munkával ezeknek a tömitéseknek egy részét is eltávolítottuk.

A teljes feltárás után, ahol szükséges volt enyves krétás tömitőanyaggal simítottuk el a felület egyenetlenségeit. A fehér tömitőanyagra pedig akvarellfestéssel egy alapszint hordtunk fel, ami lehetővé teszi, hogy a végső retusok nagyon vékony rétegben is kellően illeszkedjenek az eredeti színekhez.

A restaurálás vége: lakkozás és retus

A festmény felületére ecseteléssel új, természetes gyanta lakkréteget hordtunk fel. Ez az új lakkréteg kiemeli a színeket, a kontrasztokat és védi a festményt a légköri szennyeződésektől és az UV sugárzástól. Egy másik fontos szerepe azonban az, hogy elválasztó réteget képez az eredeti olajfesték rétegei és az általunk felfestett olaj-gyanta retusok között. A későbbiekben az avatott szem számára egyértelmű lesz, hogy mi az eredeti és mi a kiegészítés, és ez a kettő a lakkréteg mentén könnyen elválasztható marad. A retusokat a legvégén szintén védő lakkal láttuk el, ez a lakkozás már szórással történt.

Összefoglalás

A több mint egy hónapig tartó restaurálás során a Balassa Jánost ábrázoló nagyméretű festmény teljesen megújult. A felület szennyeződései, a sötét lakkrétegek és a régi sérüléseket javító, de néha túlzó ráfestések eltávolítása után a festmény eredeti színei lettek megfigyelhetőek. Olyan szép és érzékeny festészeti megoldások váltak ismét láthatóvá, mint a háttérben lévő függöny mintázata, a fényesre lakkozott parkettán tükröződő album lapjai, vagy a könyves kabinet szekrény üvegének néhány ecsetvonással történő érzékeltetése. Az írásban és fényképekkel is dokumentált restaurálás eltávolította a szignó etikátlan kiegészítéseit, egy tanú-ablak meghagyásával kutathatóvá tette az eredeti lakkrétegeket. A restaurálás lehetővé tette, hogy az állagában megőrzött festmény még sokáig méltó emléket állítson az úttörő sebészprofesszornak, Balassa Jánosnak, és a magyar festészet egyik legkiemelkedőbb művészeinek, Barabás Miklósnak egyaránt.

A Balassa portré, illetve Barabás Miklós portréfestészetének jelentőségéről

Szvoboda Dománszky Gabriella

A 19. század a portréfestés nagy korszaka Magyarországon. A kezdődő polgárosodás, a nemzeti ébredés, a romantikus egyéniségtisztelet fokozódó igényt teremtett a műfajra, és a képmások nagy számban jelentek meg az 1840-től meginduló pesti tárlatokon. Barabás Miklós 1835-ben, a bécsi akadémia elvégzése után, itáliai tanulmányútjáról megtérve jelent meg Pest-Budán és karrierje már az első pillanatoktól felívelt. Ennek oka kétségkívül rendkívüli tehetsége, e kedves portré, amelyet még pesti tartózkodása előtt, 1834-ben készített, kiváló bizonyítéka ennek. De a legfontosabb elősegítője Barabás azonnali nagy sikerének, hogy a magyar közönség már nagyon várt egy hazánkfíara, aki az addig náluk dolgozó idegen – elsősorban osztrák – mesterek helyébe léphet. A diplomás, világlátott művészt nagy lelkesedéssel fogadta a pesti irodalmárok – Bajza József, Vörösmarty Mihály, Bártfai László – köre, és mindjárt megérkezése után megrendelték nála Vörösmarty portréját. Mivel azonban a szükséges honoráriumot egyikük sem tudta fedezni, közösen adták össze. Mikor a képmás sikerült, mindenki örült, és az ifjú mesterhez azonnal nagy reményeket fűztek. A kép a Tudományos Akadémia éppen ekkor szerveződő képesgalériájába került, így Barabás azonnal - mondhatni - hivatalos-festői státuszba került. Ez a képmás semleges, sárgásszürke, kivilágosodó háttérből bontakozik ki, gyengéd ecsettel oszlatva el a festéket. Az arcformák határozott kontúrral, szürkés-kék árnyékokkal mélyítettek, különösen vonzó az anyagfestés, és a mester kezének e jellegzetességei évtizedeken át nem változnak.

A fiatal mester rövidesen kialakuló országos híret mégis elsősorban Széchenyi Istvánnak köszönhető, akinek különös gondot jelentett, amikor országszerte lelkesült igény támadt nyilvánosan kiakasztható portréjára. Mikor 1835-ben Bihar-, Nógrád- és Hont vármegye rendjei egyszerre szavazták meg portréjának kiakasztását, e kívánságot eleve áthatotta a politika, és idegen mester megbízása nem volt kívánatos. Széchenyi pedig örömmel fordult az újonnan érkezett festő felé, és miután a róla alkotott portrévázlat alapján meggyőződött Barabás tehetségéről, közbenjárt Bihar vármegyénél, hogy képmása megfestésére őt kérjék fel. A vármegye közgyűlésén – ahol a gróf levelét felolvasták – a megjelent nemesek nagy meglepéssel konstatálták, hogy a művésznek szép magyar neve, sőt nemesi előneve van, és hogy diplomás, akadémiai mester. A bihariak ekkor felhívást intéztek az ország vármegyéihez, hogy adakozzanak a Széchenyi portréra, és ennél jobb reklám nem is kellett a festőnek, neve egycsapásra mindenütt ismertté vált.

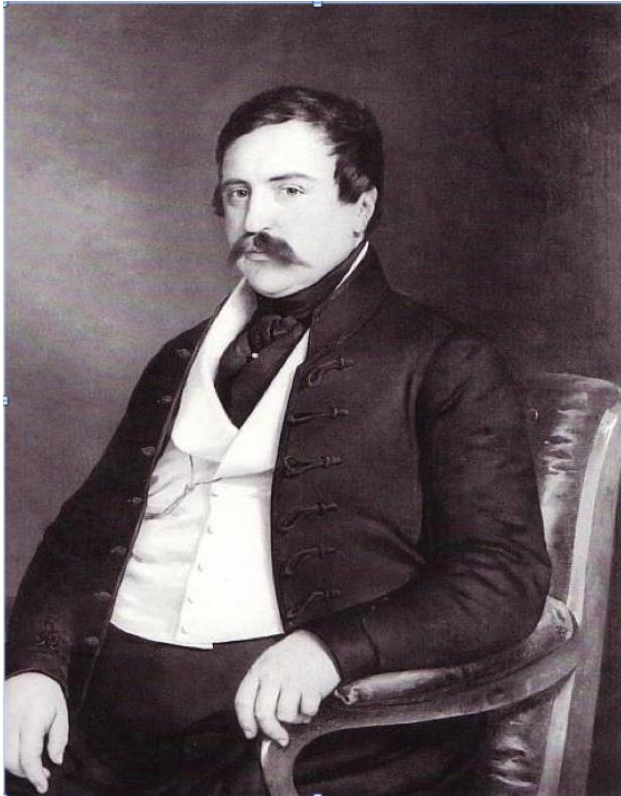

Széchenyi István (vázlat),
1838 vászon olaj (v.o.). 31x25 cm, jelezve lent balra: „Barabás 1836”
Magyar Tudományos Akadémia

Az elkészült bihari portrén távlatok felé megnyíló, belső térben áll a figura. A távolban a Duna, rajta gőzhajó, magyar zászlóval. Jobbra a konvencionális drapéria, és bársonnyal leterített asztal, amelyen Széchenyi művei kaptak helyet. A figura erőteljes és korpulens, ami ez esetben méltóságot, öntudatot sugall, és az alak, mint a nemzeti érzésű magyar főúr ideálképe tűnik fel. Az anatómiai részletekkel soká kínlódhatott a festő, különösen ügyetlen a láb lépő mozdulata, és még távol van az az idő, amikor a kezek megformálása is tökéletes lesz. De a kép egészen természetesnek hat, és a divatos biedermeier kellemesen valóságghű formáit mutatja.

Barabás ezután letelepedett Pesten, és rövidesen a legfoglalkoztatottabb arcképfestő lett. Vásznain teljes erővel bontakozik ki a magyar „táblabíróvilág”, „jellemzetes” alakjaival. (...) A megfestettek java a polgárosodó nemesség soraiból került ki, de a feltörekvő polgárság is – amely, jellemzően a magyarországi viszonyokra, a nemesség soraiba kíván emelkedni – egyre számosabb megrendelést ad. A nemeseket romantizáló vonásokkal, a polgárokat biedermeier külsőségekkel látjuk, de a két osztály társadalmi ideálja azonos: mindannyian, mint „hazafiak” kívánnak megjelenni. Ennek következtében jól elkülöníthetők a Lajtán-túli képmásoktól, amelyek nem hazafiakat, hanem alattvalókat mutatnak be.

Első alkotói korszakának portréi a 40-es években az életmű kvalitásos egységét adják, friss lendületet mutatnak. Az 1841-es Deák Ferenc-képmás – amely szintén az Akadémiára került –, nehéz feladat elé állította Barabást.

Deák Ferenc, 1841
v. o. 98x79 cm, jelezve lent jobbra: „Barabás 1841”
Magyar Tudományos Akadémia

A fiatal Deák portréján megvalósította a lehetetlent: idealizálta az inkább karakterábrázolásra való, korpulens zalai követet. Sokáig ez az egyetlen képmás a nagy politikusról, mivel nagyon nem szeretett modellt állni. (...)

Kiemelkedő jelentőségű megrendelése volt 1842-ben Pyrker János László érsek megfestése, Eger városának felkérésére. Ez volt a festő első reprezentatív, egészalakos főpapi portréja. Barabás átérezte a feladat komolyságát, a munka kedvéért egy időre Egerbe költözött, és a főpapot természet után festette meg. (...) 1845-ben alkotta Eötvös József mellképét, ahol az alkalmazott vonzóan egyszerű megoldások a modell szellemi nagyságát állítják előtérbe. Az intimebb, érzelmekkel telített megközelítési mód Eötvös művész-voltára utal, és a kortársak a pesti kiállításon bemutatott művet kiemelkedő alkotásként értékelték. (...) A vármegyék példájára különféle testületek is kezdtek ellátni megbízásokkal. Így iskolák, kaszinók, különféle egyesületek fordultak hozzá, és az évtized közepén a közéleti portrékra szóló felkérések megszorodnak, hiszen aki magyar festőt előnyben részesített egy osztrákkal szemben, az nemcsak műpártolónak, hanem hazafinak is érezhette magát.

1846-ban egyszerre három nagy megbízatást kapott. Eseményszámba ment a Liszt Ferencet ábrázoló portré bemutatása a pesti tárlaton.

Liszt Ferenc képmása, 1847

v. o. jelezve jobbra lent: „Barabás M. 847.”

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 178

Ekkor a publikum nem tudott betelni a nagy zeneművész világhírével, és a lelkesült hazafiak közadakozásból festették le őt a Nemzeti Múzeum számára. A képen Liszt, a „romantika matadora” nemzeti hőszként áll előttünk, szépen formált, attribútumként bemutatott hangszerével. Bár az eszme, az alkalom és a személy a lehető legromantikusabb előadást feltételeznék, a polgáris beállítottságú Barabás ecsetje mégis harmonikus, biedermeier kompozícióba foglalta a „hírhedt muzsikust”, egyedül a fekete bársonykabát kibuggyanó vörös bélése hoz némi nyugtalanságot a képbe. Hasonló nagyszabású rendelés volt ugyanekkor Batthyány Lajos térképe az Iparegyesület díszterme számára, amely portré a Barabás-oeuvre és a reformkori festészet kiemelkedő darabja. Batthyány kardosan, díszmagyarban, teljes főúri pompájában állt a festő ecsetje elé. Alkati adottságai következtében szerencsés portrétéma; nemes arcélével, bársonyos barna szakállával Kossuth mellett kora egyik legszebb férfija volt. Megtestesíti a reformkori arisztokrata hazafi típusát, amit a festő enyhe romantikus pátozzal érzékeltet.

Batthyány Lajos, 1883 (az 1846-os kompozíció másolata)
v. o. 136x97,5 cm, jelezve lent balra: „Barabás M. 1883.”
Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 2062

Az évtized közepén Barabás már beérkezett, körülrajongott művész, udvari megrendelést eddig mégsem kapott. Ekkor azonban a Múzeum-beli Nemzeti Képcsarnok felkérte József nádor életnagyságú portréjának megalkotására a Nádor uralkodásának 50. évfordulója alkalmából. (...)

A korszakos események után, az ötvenes évek elejének főműve a neoabszolutizmus körülményei közt régóta hallgató híres énekesnő, Schodelné mint Szilágyi Erzsébet című, nagyméretű olajképe. Bemutatása után, mint a korszak más festményeinél is tapasztalható, azonnal metaforikus tartalommal töltődik fel, kialakult a vélelem, miszerint Schodelné mint Szilágyi Erzsébet az egész nemzetet gyászolja. A Barabásnál szokatlanul mozgalmas kompozícióján a már nem fiatal művésznő gótizáló környezetben, fekete gyászfátylas csipkeruhában jelenik meg, a kép színezése mély tónusú, az általános tragikus hangulatot igyekszik érzékeltetni. Barabás színei tompává, áttetszővé válnak, az arc már nem különül el a kép egyéb részeitől, de kiemelkedik, és feltűnően szépek a szemek. A jól megválasztott részletek felsorakoztatása, a sikerült karakterábrázolás és a kép szimbolikus tartalma, vagyis a külső és a belső forma szerencsés összecsendülése, igazi harmóniát eredményez. E művön beteljesedik Barabás régi törekvése: utoléri a legjobb bécsi portrékat.

Schodelné mint Szilágyi Erzsébet, 1852

v. o. 158x116 cm, jelezve lent balra: „Barabás M.”

Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnok, ltsz.: 141

Természetesen nem mindig és nem minden felkéréssel kapcsolatosan ilyen lelkesült. Az 1853-ban hivatalos megbízásra készített egészalakos Ferenc József-portré eleganciája és minden pompája ellenére sem más, mint egy kiszínezett metszet. Itt a testformákkal való karakterizálást a festő kerüli, a stilizáló testfelépítés divatkép-sémákra emlékeztet, ám a barokkos miliő, a gazdagon alkalmazott részletformák mégis képesek egy igazi uralkodói portrét eredményezni.

Barabás az elkövetkező évtizedekben mindvégig az első számú portréfestőnk marad, és már az is rangot jelent, ha ő valakit megfest. Egyes ihletett művein a karakter visszatükröztetése bensőséges, lélekrajzra koncentráló megjelenítéssel párosul, ilyen volt az 1857-es év tavaszán, a pesti tárlaton kiállított Arany János arckép is, amely Nagyszalonta tanácstermébe készült. (...)

Az értelmiségi-tudósportré a Barabás oeuvre-ön belül külön vonulatot képez. Az itt bemutatott dr. Balassa János arckép is ezek sorába tartozik. A nemzetközi hírű sebész érdemei számosak, és a Kiegyezés évében, 1867-ben, mint királyi tanácsos, akadémiai tag kapta az uralkodótól a Lipót rend lovagkeresztjét, amelynek szalagja oly világítóan tűnik fel a mellén. E kitüntetés a tudomány, az irodalom, a törvénykezés, és a gazdaság terén maradandót alkotó személyiségek kapták, és megjegyzem, hogy több más jeles magyar művésszel együtt ugyanekkor tüntették ki Arany Jánost is. Ám Balassa leginkább mégis arra volt büszke, hogy Erzsébet királyné őt választotta orvosául.

Barabás pontosan vezetett jegyzőkönyvének tanúsága szerint először 1866-ban festette le az orvost, amikor egy olajvázlatot csinált róla. A kép kezdeményezője Vereby Soma szerkesztő volt, aki ugyanez évben adta ki Honpolgárok című albumát, amely a haza érdemes személyiségeit mutatta be litográfiákon, és sorozatában Balassát is szerepeltette. A Klinika ezután rendelte meg az életnagyságú olajportrét díszterme számára, amire Balassa kitüntetése, és működésének 1868-ban bekövetkező negyedszázados jubileuma adott alkalmat.

A tudósportré Barabás fent említett jegyzőkönyve szerint még a nagy orvos életében, 1867-ben elkészült. A szignó 1868-as datálása ennek ellentmond, ezért a dátumot további kutatással kell tisztázni. A kompozíció egy kutatói enteriőrben, ülő helyzetben mutatja Balassát, ruházata méltóságteljesen egyszerű, nem díszmagyarban, hanem nemzeties-polgári, ünnepi viseletben, fekete, zsinóros atillában, csizmásan látjuk, bár mint tudjuk, az egyszerű polgári ruhát kedvelte. Az ülő póz az értelmiségiek ábrázolásának szokásos formája, de érdemes itt idézni a fent említett Arany arckép kapcsán keletkezett levelezést is, amelyben a költő így ír képmásának megfestéséről: „A kép ... ülő helyzetben van – Barabás hihetőleg kímélni akart, hogy ne álljak annyit, aztán meg az a katonai állás illik hősi személyhez, de magam forma tollrágó embernek jobb ülni.” A „tollrágó” jelző pedig feltehetőleg minden értelmiségit magába foglal... A Balassa-kép megkomponálása ugyanakkor nem nélkülöz bizonyos pátoszt, és a gazdag miliő kiemeli az ábrázolt öntudatos nyugalomát. (...)

Barabás életének utolsó évtizedeiben még számos reprezentatív, hivatalos portrét alkotott, és akit ő megfestett, az tudta, hogy az öröklét számára készült a képe. A mester szinte minden jelentős kortársát meg is örökítette, legnagyobb művészi tette a 19. századi magyar Pantheon létrehozása volt, ezért már életében a „nemzet festőjének” nevezték.

1877-ben ünnepelték 50 éves festői jubileumát. Az ünnepséget Miklós-napkor rendezték a Hungária kávéházban, 150 vendég részvételével, és a hírlapok zengtek a dicsőítő ünnepléstől. A következő évben a Műcsarnok rendezte meg Barabás jubiléris kiállítását, amely az első gyűjteményes bemutatója volt. Életmű-kiállítása viszont azóta nem volt, ezért minden alkalom, ahol az ő művét bemutatják, elismerést és tiszteletet érdemel.

Egy pesti orvoskari igazgató egy éve 1848-49-ben

Dr. Harsányi László¹, Harsányi András², Dr. Molnár László³

Balassa János életének rengeteg részletét feltárták az elmúlt évtizedek Balassa-
emlékéremmel jutalmazott nagyszerű előadói. Azt azonban, hogy az előadókat nem csak az
előadásra, díjazott előadókra vonatkozó írott szabályoknak való megfelelés kényszerű
ismétlődése hajtotta, az is igazolja, hogy a Balassa-előadások hallgatóságát minden évben
meglepték egy-egy új, addig nem hallott adattal, élettörténeti adalékkal. Évtizedek óta minden
előadó megtalálta a maga egyéni megközelítési módját, könyvtárak, levéltárak, családi fiókok
mélyéről előásott új dokumentumokkal járult hozzá a minél teljesebbé kerekedő életrajzhoz.
(...)

Az emlékezés középpontjába különös módon nem is magát a történelmi személyt, az
orvostörténeti géniust állítottuk, hanem a kongeniális kortárs, Barabás Miklós által festett
portrét. Ennek restaurálása nem csak értékmegővást jelentett, hanem – mint hallhattuk,
láthattuk – érték- és ismeretgazdagító eredménnyel járt. Köszönet ezért a nagyszerű
restaurátoroknak, művészettörténészeknek!

Abban a következő pár percben viszont, amivel ennek a rövid emlékülésnek az
előadásait lezárjuk, Balassának, mint sebésznek, egyetemi vezetőnek, „orvoskari igazgató”-
nak a magyar történelem egyik legfontosabb, legnagyobb kihatású időszakában megélt
személyes, bő egy életét szeretném körvonalazni. Meggyőződésem ugyanis, hogy mindaz,
amit és ahogyan Balassa ekkor tett, az a már nagyon jól ismert sebészi kiválósága mellett
egyben példázza emberi nagyságát, tisztességét is.

Nyilvánvaló, hogy magam is a mindenki által elérhető dokumentumok átolvasásával,
az abból kiolvasott, célszerűen csoportosított tények összegyűjtésével kezdtem készülni erre
az előadásra, ami önmagában élvezetes órákat jelentett. Az igazi élmény azonban akkor ért,
amikor a Semmelweis Egyetem Levéltárában kezembe vehettem azokat a levéltári anyagokat,
amelyek elődeink, s elsősorban is Balassa kezétől származó írásos dokumentumok! Az iratok
kézbe vételekor a mai elektronikus úton továbbított, személytelen hivatali levelek unalma,
szárazsága helyett a térbeli-időbeli távolság ellenére is kézzelfogható, átütő, s azonnal
átérezhető volt a személyesség, de a történelmi személyiségektől egy ma élő olvasóig ívelő,
közvetett kapcsolat varázsa is hatalmába kerített! Megpróbálok mindebből valamit az Önök

számára is átadni: de kérem, hogy vizuális élményt a dolog természetéből fakadóan most ne várjanak, viszont figyeljenek a – pontosság, hitelesség kedvéért felolvasott – szövegekre!

Lássunk tehát néhány tény, három szemszögből vizsgálva: hogyan szippantotta magába Balassát, a tudós sebészt a történelem vihara, milyen feladatokat rótt rá és szakmájára a szabadságharc, végül felidézek néhányat az egyetemi vezető, orvoskari igazgató napi adminisztratív kötelezettségeiből, nem is tagadván, hogy ezzel bizonyos reminiscenciákat is szeretnék kelteni a jelenlévőkben...

Hogyan lett Balassából egyetemi vezető? 1848. március 15-én – Balassa Béla leírása szerint – „Petőfi szavalata éppen Balassa (egyetemi) előadását szakítja félbe”, s ettől kezdve a sebésztanárt is végig az események sűrűjében találjuk. Vajda János 1895-ben papírra vetett visszaemlékezéseiben, az inkriminált tanár nevét nem említve megjegyzi, hogy az igencsak ridegen és tiltakozással fogadta az éppen zajló előadását megzavaró felhevült ifjakat, és csak Petőfi fellépése mentette meg a feszültté vált helyzetet. Gyakorló oktatóként aligha csodálkozhatunk Balassa reakcióján; mindenesetre március 19-én az egyetem egyik képviselőjeként már maga is tagja a pozsonyi országgyűlésre gőzhajón tartó küldöttségnek, s eközben találkozik és kerül halálig tartó szoros kapcsolatba az ifjúság képviselőjében utazó Korányival. A következő napok tárgyalásai illetve fejleményei, majd a tanszabadság kimondása után nevezi ki Eötvös március 23-án az egyetem orvosi ügyeinek igazgatójává. Ugyancsak ezen a napon Stáhly Ignác országos főorvos orvosgyűlést hív össze, melyen az *„oly szükségessé lett orvosi átalakulásra vonatkozó czélszerű terveket és alkalmas eszközöket”* kívánta megtárgyalni. Fontosnak tartja, hogy a jövőben az oktatási reform által kialakítandó új szervezet pilléreit egy idegen befolyás alól felszabadult egyetem és orvosi kar képezze. Máris mondhatnánk: 'NIL NOVI SUB SOLE'. A részletes reformtervek kidolgozására 15 tagú bizottságot hoz létre, melynek, egyúttal minisztériumi osztálytanácsossá történt kinevezése mellett, hasonló egyetemi grémiumokba először, első sebészként bekerülő Balassa orvoskari igazgató is tagja lesz.

Mivel ez a kari igazgatói tisztség már több, mint 160 éve megszűnt, talán nem haszontalan röviden áttekinteni, mit is takart ez egykoron. Az orvoskar megalapításakor az egész egyetemet bécsi mintára szervezték át, amelynek eredménye egy helytartótanácsi rendelet formájában 1770. október végén jelent meg. Az egyetem élén az ún. consistorium állt, melynek tagjai mind kinevezett személyek voltak: az elnök vagy másképp főigazgató (Superior Universitatis Director), a kancellár és a kari igazgatók. A vezetés érdemi része a

consistorium kezében volt, a mellette működő akadémiai magistratus, mely jobbra választott tisztségviselőkből (rektor, négy dékán és négy kari senior) állt, csak formális szerepet kapott. A rektort a négy dékán választotta, a dékánokat és a seniorokat a karok. Ez a rend az 1806. november 4-én kiadott ún. II. Ratio Educationis értelmében némileg módosult: az egyetem élére az udvari hatóságoknak felelős teljhatalmú elnök (praeses universitatis) került. Az alelnök (vice-praes) egyben az egyetem kancellári tisztét is ellátta. A karok élén a kari igazgatók álltak, aki az orvoskar esetében azonos volt az országos tiszti főorvossal. Az egyetemi magistratus összetétele és hatásköre nem változott. Viszonylag új jelenség az ún. bekebelezett külső doktorok testülete (collegium doctorum), melynek tagjai rektorra és dékánná is választhatók voltak. Ők a Pest városában gyakorlatot folytató orvosok voltak, akik azonban az egyetemen általában nem végeztek oktató tevékenységet, de a kar ügyeibe mégis beleszólásuk volt. Ez a helyzet nemegyszer okozott feszültséget a tanári kar és a collegium doctorum, illetve a soraiból kikerülő dékánok között. A dékán személyét azonban ellensúlyozta, hogy az 1840-es évektől a kar tanárai közül kerültek ki az országos főorvosok (Bene, Lenhossék, Stáhly), így a kari igazgatói székbe is tanárok kerültek. Utolsóként Balassa János töltötte be ezt a tisztséget, akit már az első felelős kormány nevezett ki. Neki is komoly hatásköri vitái voltak a külső doktorok testületével, akiket végül Eötvös miniszter segítségével sikerült kiharcolni az orvoskarról.

Balassa orvoskari igazgatói megbízatása egészen 1849. augusztusig tart, amikor a katonai törvényszék ítélete megbízatásától – és persze tanszékétől is – megfosztja, és a Neugebäude-Újépület börtönébe zárják. Az ellene felhozott vádpontokat is pontosan ismerjük: 1. vádpont a Kossuth-hoz írt levél, amelyben tiszteket ajánl a honvédsereghez; a 2., hogy a felkelők javára tábori orvosokat képez; és a 3., s vélhetően a legsúlyosabb, hogy orvoskari igazgatói állását „a rebellisek uralma alatt” is megtartotta.

Miután azonban nem sokkal később az államügyész úgy foglalt állást, hogy a tanszékétől való végleges elmozdítása pótolhatatlan veszteséget jelentene a tudomány és az egyetem számára, a bécsi közoktatásügyi miniszter ajánlása alapján Ferenc József rendelkezik „a hivatalvesztés büntetésének kegyelem útján való elengedéséről”. 1850. szeptember 25-én Balassa újból, és a „rebellis orvosok közül” elsőként elfoglalhatta tanszékét.

Nem marad azonban makulátlan Balassa „kaderlapja”. Még javában tart Buda ostroma, amikor 1849. május 18-án Horváth Mihály vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet küld az egyetemre. E szerint az egész személyzetnek kötelessége igazolnia magát

„aziránt, hogy a bitor kormány Pesten mulatása alatt azzal semmi összeköttetésben nem állottak s magokat általában hazafi kötelességök szerint viselték,...csak azok tarthatván számot arra, hogy hivatalukban meghagyatnak s megerősítetnek, kik ilyképpen magokat teljesen igazolandják”. Emellett később báró Geringer, Magyarország császári polgári főbiztosa reaktíválja az egyetemi reformfolyamat során a magyar nyelv ismeretének hiánya miatt nyugdíjazott Virozsil Antal rektort, aki a teljes egyetemi személyzetről rövidesen minősítő táblát állít össze. 3 csoportba osztályozza kollégáit: 1. osztályzatot kapnak a „loyalis, hű érzelmű (wohlgesinnt)” kollégák, 2. osztályzatot a gyanúsak, akik „a bukott politikai és vallási párthoz fennállott kapcsolataik és érzelmeik” miatt érdemelik ki ezt a besorolást, és 3. osztályzattal illették az „erősen terhelt” kollégákat. Többek között Bugát és Markusovszky kap III. osztályzatot, de Balassa még éppen befér a II. osztályba: ugyan az általa „egyetemi szolgálatba becsusztatott egyének előretolása és pártfogolása, a rebellió ügyével való rokonszenvezése” mind a terhére rótt tények, mindezt azonban némiképp ellensúlyozza az az ellenségei által sem eltagadható tény, hogy „mint orvos és operateur nagyhírű és kiváló tagja az egyetemnek”. Mindez „eltévelyedéseit (Verirrungen) sokkalta enyhébb színben tünteti fel”.

Az igazolások és osztályozások révén eltervezett, és a történelemben olykor-olykor felbukkanó „rendcsinálás” bürokratikus módszerét azonban hamarosan sokkal „hatékonyabb” módszerekkel váltja fel, de legalábbis kiegészíti és nyomatékosítja az 1849. július 19-én Pestre érkező báró Julius Jacob von Haynau tábornok...

És most nézzük röviden, milyen terheket rótt a szabadságharc a vezető sebészre.

1848. október 2-án Balassa jelenti a minisztériumnak, hogy az egyetemi kórodákat sebesült katonák számára berendezték, innen kezdve az egyetemi klinika 80 ágya is hadikórház céljára szolgál, ahol 14 orvos látja el a sebesülteket. Október 24-én Balassa intézkedett arról, hogy „hadi akadémia hiányában rövid tanfolyam rendeztessék táborigorvosok, sebészek számára”. A képzés november 15-i kezdettel el is indult és 1849 tavaszáig folyamatosan tartott. A feladatok sokasodásával az egyetem a betegápolással kapcsolatosan is szervez képzést laikusok számára „nyilvános népszerű előadások” formájában, amit ugyancsak Balassa indít el december 17-ével. December 22-én pedig már annyi az ellátandó sérült, hogy Balassa kénytelen engedélyért folyamodni a közoktatási miniszterhez, hogy „mivel a közbejött háborús körülmények miatt az egyetemi kórodákat bővítő építkezések elmaradtak, az orvoskari épületben elhelyezett állat- és ásványgyűjtemények, nemkülönben a lakószobáknak berendezett helyiségek kiürítettessenek” a sérültellátás érdekében.

S hogy a narkózis hazai bevezetésének untig ismételt történetét és jelentőségét is felelevenítsük a szabadságharc, hadisebészet időszakára vetítve: alig másfél évvel azután, hogy Balassa az első 4 éternarkóvizt Pesten 1847. február 8-án elvégezte, Lumniczer orvosfőnök utasításában már kötelezővé teszi, hogy a honvédorvosok műszertáskájában „*két lat kloroform*”-nak is kell lennie. A sérültellátást ez a fordulat emelte fel az életmentő elsősegély évezredek óta változatlan minőségéből a gyógyulás esélyét nyújtani képes komplex sebészi ellátás, a sebészet tudománya szintjére.

Végezetül néhány példa, miféle adminisztratív terhek nyomták egy orvoskari igazgató vállát e történelmi időkben. Idézet 1848. évi levélváltásokból:

- január 17.: Balassa Stáhly Ignác országos főorvoshoz fordul a sebészeti klinika sürgőssé vált bővítésének igényével. Újdonságként hat-e?
- május 23.: az Orvoskar tagjait az vizsgázók osztályzásának helyes módjára hívja fel. Ma is hasonló körlevelek érkeznek, minden szemeszterben. Semmit nem tanulunk, de mindent elfelejtünk...
- június 6.: fogorvostól érkezik írásos beadvány Balassához annak engedélyeztetése tárgyában, hogy lakásán „magántanszéket” nyithasson, ami oktatásra és külhonból érkező betegek fogadására is kapjon engedélyt. Ezt ma egészségturizmusnak, vagy fogászati turizmusnak hívjuk...
- július 17.: Eötvös miniszter felszólítja Balassát, hogy a Fűvészkerti építkezés iratait haladéktalanul juttassa el Stáhlynak. Csak nem már akkor elindult a Korányi-Projekt?
- július 24.: Balassa jóváhagyólag szignálja Eötvös miniszter levelét arról, hogy a szegény orvosnövendékeknek szigorlati díjmentességet biztosítson.
- október 6. (egy héttel a pákozdi csata után!): Csasz egyetemi alelnök felszólítja Balassát, hogy klinikáján az addig el nem végzett leltározást haladéktalanul megkezdeni szíveskedjék! Az igazi csoda azonban az, hogy november 16-ra a leltárlista el is készül, s Balassa megküldi neki!
- december 20.: a minisztérium értesíti Balassát arról, hogy az Egyetemet az oktatási minisztérium alá rendeli, míg a betegellátás ettől kezdve a kereskedelmi tárca hatáskörébe kerül. Tanulság: a szakmapolitikai struktúra átalakításának logikája soha nem volt átlátható.
- december 22.: a hallgatók képviselői, mondhatnám a „HÖK” felszólítja Balassát, hogy forradalom ide, szabadságharc oda, induljon meg már végre az őszi szemeszter...

Mint korábban már mondtam, olykor elfogja az embert az érzés: tényleg nincsen új a nap alatt...

Tisztelt Ünneplő Közönség! Ha ajánlhatok valami rövid tanulságot az előbbieken ismertetett, eklektikusan összeválogatott mozaikok alapján, akkor az lehetne: a szakma lehető legmagasabb szintű művelése nem csak a gyógyításnak tőlünk, orvosoktól semmilyen körülmények között el nem ragadható örömét adja meg nekünk, de a társadalmi viharokban is védőernyőt biztosíthat számunkra. Hagy zárjam mondandómat Balassa szavaival, aki következő mondataival szinte látnoki módon éppen arra buzdít, amiért a magyar sebésztársadalom – éppen az ő neve alatt és rá emlékezvén – évről-évre összegyűlik ilyenkor.

„A sebészet és belgyógyászat ugyanazon tudományos alapon áll. (...) Ne legyen a sebészet egyedül külformákon alapuló kézmű, hanem az egészlet egyes részeiben feltaláló tudomány. (...) A tudomány égő fény, amely habár sem házhoz, sem nemzethez nincs kötve, mégis ott világít leginkább, hova annak sugarait vezényelni buzognak. Ilyen buzgalom hevíti kebleinket is kik dicső elődeink példája szerint évenként összegyűlünk, hogy közös szeretettel ápoljuk a tudományt.”

Irodalomjegyzék

1. Balassa Béla: Balassa János (1814-1868). In: A Kossuth-idők hazafias orvosai. München, 1954. Karpathia Kiadó, pp:76-81.
2. Deési Daday András: 1848 márciusának hatása orvoskarunk fejlődésére. Népegészségügy, 1929. pp:329-331
3. Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán. A legrégebbi időktől a város egyesítéséig. Budapest, 1930. pp:92-93, 118.
4. Gyóry Tibor: Az orvostudományi kar története 1770-1935. Budapest, 1936. Pázmány Péter Tudományegyetem (A Pázmány Péter Tudományegyetem története 3.) pp:490-498
5. Vasvári Jenő: Az 1848-as szabadságharc táborig kórházai. Katonaorvosi Szemle, 1955, pp:297-303, 384-394

Az 1-5. irodalmak a Magyar Tudománytörténeti Intézet (MTI) honlapjáról származó, a MTI és a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai által digitalizált dokumentumok. Ld.: <http://mek.oszk.hu/05100/05112/>

6. ifj. Bonnyay Sándor: Töredékek Balassa János életéből
http://www.orvostortenet.hu/tankonyvek/tk-05/pdf/5.1.1/1969_048_049_bonnyai_sandor_toredekek_balassa.pdf